

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σ' ένα γράμμα του προς τη μαντάμ ντε Μαιντενόν, ο Λουδοβίκος ΙΔ' περιγράφει τη μέλλουσα σύζυγο του διαδόχου, πριγκίπισσα της Σαβοΐας, κατά την άφιξή της στη Γαλλία, στις 4 Νοεμβρίου 1696. Η πριγκίπισσα κρίνεται «ωραία κατ' ευχήν»¹. Ο βασιλιάς στέκεται στο πρόσωπό της, στα «πολύ ωραία» μάτια της, στο «ροδοκόκκινο» στόμα της. Υπογραμμίζει την «ωραιότατη μέση», τον «ευγενή αέρα και τους πολύ αβρούς τρόπους», πεπεισμένος ότι η χάρη της είναι προορισμένη «να σαγηνεύσει». Εκφράσεις συμβατικές ασφαλώς και επαναλαμβανόμενες, που αποκαλύπτουν ήδη τη δυσκολία να περιγραφούν τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ομορφιάς, να αναδειχτούν δηλαδή οι χάρες, οι φόρμες, τα ανάγλυφα. Κυρίως δε αποκαλύπτουν τη σπουδαιότητα που δίνεται σε ορισμένα χαρακτηριστικά έναντι άλλων, στο πρόσωπο εν προκειμένω, αλλά επίσης και στον αέρα και τους τρόπους, αυτή την αναντικατάστατη σκηνοθεσία της ομορφιάς στο περιβάλλον της αυλής. Το σώμα της μέλλουσας διαδόχου απ' την άλλη είναι ελάχιστα παρόν σε αυτή την περιγραφή, αν εξαιρέσουμε την αναφορά στη λεπτή μέση που αποκαλύπτει μια κομψότητα του κορμού, ή την αναφορά στο ύψος, «μάλλον κοντή παρά ψηλή για την ηλικία της». Τίποτε παραπάνω από τις προσδοκίες του κόσμου των ευγενών στα τέλη του 17ου αιώνα.

Έναν αιώνα αργότερα, οι περιγραφές θα είναι πολύ διαφορε-

τικές, πιο ευαίσθητες σε προσεγγίσεις που έχουν να κάνουν με την υγεία, επιμένουν στην άνεση του βαδίσματος και των κινήσεων, δοκιμάζονται στη μοναδικότητα των φυσιογνωμιών. Κάτι που δείχνει ο Τιλύ περιγράφοντας τη Μαρία Αντουανέτα στα τέλη του 18ου αιώνα: τα μάτια της μπορούν να «πάρουν όλες τις εκφράσεις», το στήθος της «μάλλον γεμάτο», οι ώμοι και ο λαιμός «θαυμαστοί», το βάδισμά της διττό: «άλλοτε σταθερό και κάπως βιαστικό, και άλλοτε νωθρό και πιο ισορροπημένο, θα έλεγα μάλιστα χαδιάρικο, χωρίς ωστόσο να προκαλεί την έκπτωση του σεβασμού»². Το σώμα έχει κερδίσει σε παρουσία, όπως και σε κινητικότητα. Και ο παρατηρητής επίσης έχει μετατοπίσει το βλέμμα του, ανατρέποντας τις φόρμες, τις δυναμικές και τις εκφράσεις.

Εξού και η επίδραση της ιστορίας ανάμεσα στις δύο περιγραφές: διαφορά στους κώδικες της ομορφιάς ασφαλώς, αλλά και στους τρόπους με τους οποίους τους εκφράζουν και τους βλέπουν. Αυτήν ακριβώς την ιστορία θα παρακολουθήσουμε εδώ, όχι εκείνη της τέχνης, που έχει ήδη ευρέως εξερευνηθεί³ και όπου αναδύονται τα πρότυπα των σχολών και οι ακαδημαϊκές τους αναφορές, αλλά μια ιστορία πιο κοινωνική στην οποία διατυπώνονται, με καθημερινές χειρονομίες και λέξεις, τα κριτήρια μιας σωματικής αισθητικής άμεσα αναγνωρίσιμης, κριτήρια της έλξης και του γούστου. Αυτό το πεδίο που δύσκολα προσεγγίζεται, όπως τόσο σωστά υπέδειξε, προκειμένου για τον έρωτα, ο Ζαν-Λουί Φλαντράν στην εποχή του: «Τα αισθήματά μας δεν γίνονται αντιληπτά παρά μόνο όταν είναι κλεισμένα μέσα στις λέξεις»⁴.

Αυτή η ιστορία δεν έχει ακόμη φτιαχτεί: είναι η ιστορία μιας ομορφιάς όπως την εκφράζουν και τη βλέπουν οι πρωταγωνιστές, οι νόρμες της, οι γραμμές της· και επίσης η ιστορία των μέσων καλλωπισμού και περιποίησης, όλων εκείνων που δίνουν νόημα στη φροντίδα, οι αλοιφές, τα φτιασίδια, τα μυστικά. Αυτή η ιστορία έχει να κάνει με εκείνο που αρέσει ή δεν αρέσει στο σώ-

μα σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα και μια συγκεκριμένη εποχή: οι εκλεκτές εμφανίσεις, οι ελκυστικές ή υποτιμημένες γραμμές⁵. Έχει να κάνει με τη μετατόπιση αυτών των αναφορών από τη μια εποχή στην άλλη. Δεν περιορίζεται ασφαλώς στις φόρμες, όσο και αν η σημασία τους είναι κυρίαρχη. Περιλαμβάνει επίσης τις εκφραστικές συντεταγμένες: την πολύ καθυστερημένη προσοχή στις ενδείξεις που έρχονται από τα μέσα, στα σημάδια της ψυχής, στον τρόπο με τον οποίο αδιαφορούν για ορισμένες στάσεις και κινήσεις. Έχει να κάνει με το φαντασιακό όπως αυτό προβάλει πάνω στο σώμα, στην ευτονία, στο ρυθμό και την εκφραστικότητα. Περιλαμβάνει ευρύτερα τις αναφορές στο ύφος και στη συμπεριφορά: όλα εκείνα που οι πρώτες μοντέρνες πραγματείες για την ομορφιά ονομάζουν «air» (αέρα), «majesté» (μεγαλοπρέπεια), και που οι πραγματείες της κλασικής Γαλλίας ονομάζουν πιο πεζά «contenance» (συμπεριφορά) ή «représentation» (παρουσία)⁶. Περιλαμβάνει ακόμη εκείνο που μοιάζει πιο δύσκολο να εξηγηθεί: την κατακυρίαση των αισθήσεων, το ξαφνικό αίσθημα πως είναι αδύνατο να περιγράψεις την «τελειότητα». Το εμπόδιο που επισημαίνει η Βερονίκ Ναούμ-Γκραπ: «Μια όμορφη γυναίκα είναι ένα εντυπωσιακό θέαμα που όμως ελάχιστα απασχολεί τη σκέψη, σαν η μαγεία που προκαλεί να είναι μια επαρκής εξήγηση»⁷.

Κάποιες γραμμές αλλαγής μπορούμε να τις μαντέψουμε, αφού έχουμε πρώτα εντοπίσει κριτήρια και αντικείμενα. Τον εμπλουτισμό των αναφορών κατά πρώτον, όπως το δείχνουν οι δυο προηγούμενες αφηγήσεις, του 17ου και του 18ου αιώνα: προοδευτική διάκριση των όρων, μεγαλύτερη ποικιλία στις φόρμες και τα αντικείμενα. Οι έννοιες εκλεπτύνονται, διαφοροποιούνται, οι βλέψεις μετατοπίζονται μέχρις αντικατάστασης των καταδεικνυόμενων «στόχων». Οι χώροι, οι όγκοι, ακόμη και το βάθος του σώματος συγκεκριμενοποιούνται και αναπτύσσονται με το πέρασμα του χρόνου. Μια αργή εξατομίκευση αυτών των αναφορών συνιστά εξάλλου τη δεύτερη χρονική δυναμική: τα πρότυπα,

για παράδειγμα, παραμένουν για πολύ καιρό απόλυτα, προτού σχετικοποιηθούν και γίνουν αποδεκτά μέσα στην ποικιλία τους. Με την αργή κατάκτηση της αυτονομίας, οι ατομικές διαφορές δεν θα αργήσουν να αντηχήσουν στην εικόνα της σωματικής τελειότητας.

Χρονικές δυναμικές επίσης, όπως εκείνες που, μετατοπίζοντας τις κοινωνικές και τις πολιτισμικές αντιθέσεις, εκτρέπουν τα κριτήρια της ομορφιάς και τις διαφοροποιητικές τους συνέπειες. Οι αργές αλλαγές της κυριαρχίας επί των γυναικών, για παράδειγμα, έχουν τις αντιστοιχίες τους στον κόσμο της αισθητικής: η παραδοσιακή απαίτηση για μια ομορφιά «σεμνή», παρθενική, επιτηρούμενη είχε επικρατήσει πολύ καιρό πριν εκδηλωθούν οι αποφασιστικές χειραφετήσεις που εντοπίζονται στις φόρμες και τα προφίλ, στις πιο αποδεκτές κινήσεις, στα πιο φωτεινά χαμόγελα, στα πιο γυμνωμένα σώματα. Η ιστορία της ομορφιάς, με άλλα λόγια, δεν θα μπορούσε να ξεφύγει από εκείνη του γένους και των ταυτοτήτων.

Είναι επομένως δυνατό να κατανοήσουμε καλύτερα αυτή την ιστορία σαν μια επινόηση. Τρεις μάλιστα κατευθύνσεις μπορούν να ξεχωρίσουν σε αυτό τον τρόπο επινόησης της ομορφιάς στο πέρασμα του χρόνου. Η πρώτη αντιστοιχεί σε μια αυξανόμενη προσοχή. Η πρωτοτυπία της ευρωπαϊκής κουλτούρας προς τα τέλη του 15ου αιώνα εντοπίζεται στην άνοδο της επίδρασης που αποδίδεται σε μια παρουσία: μια καινούργια αισθητική περιέργεια που επισημαίνεται στις τελετουργίες των εισόδων των ηγεμόνων, στις πρακτικές της αυλής, στις πραγματείες. Η καινοτομία εδώ συνίσταται σε μια εντελώς ιδιαίτερη προσοχή απέναντι στο ωραίο και στις εντυπώσεις που προκαλεί.

Η δεύτερη κατεύθυνση της επινόησης είναι εκείνη της πρωτοφανούς αισθητικής σημασίας που αποδίδεται σ' ένα συγκεκριμένο και μοναδικό σημείο του σώματος: η πιο σοβαρή εμμονή, για παράδειγμα, κατά τον 17ο αιώνα, στη μέση (taille, ceinture), το μπούστο, ο σημαντικός ρόλος που αποδίδεται στον κορσέ στην

ανώτερη κοινωνία· ή η ανακάλυψη μιας ομορφιάς του «κάτω», με τις αποκαλύψεις του τέλους του 19ου αιώνα, τις πλαζ, τα μουσικά καφενεία, τα εφαρμοστά και στενά φορέματα· ή οι δυναμικές που διαπερνούν ακόμη την ομορφιά του σήμερα, η μουσική και ο ρυθμός κάτω από τις εκφράσεις και τις κινήσεις. Η ιστορία μοιάζει εδώ με μια κατάκτηση, περιλαμβάνοντας σιγά σιγά έναν όλο και μεγαλύτερο αριθμό αντικειμένων στην επικράτεια της ομορφιάς.

Η τρίτη κατεύθυνση είναι εκείνη της επινόησης όσον αφορά τις ποιότητες ή τις φόρμες, λιγότερο νέοι «τόποι» και πιο πολύ νέα σχέδια: το προφίλ, για παράδειγμα, που υπερέχει τον 19ο αιώνα, σε μεγάλο βαθμό αναδομημένο, με φαρδείς ώμους και στήθος που δεσπόζει πάνω από μια σφιχτοδεμένη κοιλιά. Όχι πια το ωθούμενο προς τα πίσω πάνω μέρος του σώματος, που δηλώνει αριστοκρατική ανωτερότητα, αλλά ο ίσιος, δυνατός κορμός που παίζει με την τόλμη για να σημαίνει την «αστική» αποφασιστικότητα. Ένα φανταστικό της αλαζονείας, εγγεγραμμένο για πολύ καιρό στο ίδιο το σώμα, υποχωρεί, στην προκειμένη περίπτωση, μπροστά σε αυτό της αποτελεσματικότητας. Η ιστορία της ομορφιάς είναι όντως η ιστορία των φορμών, των στυλ, των εκφράσεων, των χαρακτηριστικών. «Επινώω» σημαίνει εδώ «τροποποιώ», «επανασχεδιάζω».

Διαφορές που προκαλούνται από τις πολιτισμικές αλλαγές, διαφορές που μπορούν, καλύτερα από άλλες, να αποκαλύψουν τις ίδιες αυτές αλλαγές.